

1Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE OVERLAP OF SPEECH MEANING AND FUNCTIONS IN ENGLISH AND UZBEKISTAN****I. U.Tojiboyev***Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor**Namangan state university**Science ID: FNM- 1225-0053*itojiboyev363@gmail.com*Namangan, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: overlap, discourse meaning, communicative function, pragmatics, discourse, linguocognitive analysis, comparative linguistics, English, Uzbek.

Received: 23.07.26**Accepted:** 24.07.26**Published:** 25.07.26

Abstract: The relationship between speech meaning and communicative functions is one of the most urgent theoretical problems of modern linguistics. In recent years, as a result of the rapid development of pragmatics, discourse analysis, cognitive linguistics and linguoculturology, the phenomenon of overlap, associated with the simultaneous performance of several semantic and pragmatic functions of language units, is being formed as a separate scientific direction. In this article, the phenomenon of overlap of speech meaning and functions in English and Uzbek is analyzed theoretically and methodologically on the basis of modern linguistic paradigms. The research used comparative-typological, descriptive, discursive, pragmatic and linguocognitive analysis methods. As a result, the semantic, pragmatic and communicative properties of the overlap phenomenon were systematized, and a conceptual model was developed reflecting the integrative relationship between discourse meaning and communicative functions. The results of the research serve as a theoretical basis for studying the overlap phenomenon in comparative studies of English and Uzbek languages, discourse analysis, translation studies, and modern applied linguistics.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA NUTQIY MA'NO VA FUNKSIYALAR OVERLAP HODISASINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

I.U. Tojiboyev*Filologiya fanlari bo'yicha falsafa**doktori (PhD), dotsent, Namangan davlat universiteti**Ilmiy identifikatsiya raqami: FNM- 1225-0053*itojiboyev363@gmail.com*Namangan, O'zbekiston*

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: overlap, nutqiy ma'no, kommunikativ funksiya, pragmatika, diskurs, lingvokognitiv tahlil, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili.

Annotatsiya: Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar o'rtasidagi o'zaro munosabat zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb nazariy muammolaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda pragmatika, diskurs tahlili, kognitiv tilshunoslik hamda lingvokulturologiyaning jadal rivojlanishi natijasida til birliklarining bir vaqtning o'zida bir nechta semantik va pragmatik vazifalarni bajarishi bilan bog'liq overlap hodisasi alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllanmoqda. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda funksiyalarning overlap hodisasi zamonaviy lingvistik paradigmalari asosida nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida qiyosiy-tipologik, tavsifiy, diskursiv, pragmatik hamda lingvokognitiv tahlil usullaridan foydalanildi. Natijada overlap hodisasining semantik, pragmatik va kommunikativ xususiyatlari tizimlashtirildi, nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar o'rtasidagi integrativ munosabatlarni aks ettiruvchi konseptual model ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari overlap hodisasini ingliz va o'zbek tillarining qiyosiy tadqiqotlarida, diskurs tahlilida, tarjimashunoslikda hamda zamonaviy amaliy tilshunoslik yo'nalishlarida o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕРЕКРЫТИЯ
ЗНАЧЕНИЙ И ФУНКЦИЙ РЕЧИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКИСТАНСКОМ
ЯЗЫКАХ****И.У. Тожибоев***Доктор философии (PhD) по филологических наук, доцент**Наманганский государственный университет**Научный идентификационный номер: FNM- 1225-0053*itojiboyev363@gmail.com*Наманган, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: перекрытие, смысл дискурса, коммуникативная функция, прагматика, дискурс, лингвокогнитивный анализ, сравнительная лингвистика, английский, узбекский.

Аннотация: Взаимосвязь между значением речи и коммуникативными функциями является одной из наиболее актуальных теоретических проблем современной лингвистики. В последние годы, в результате стремительного развития прагматики, дискурс-анализа, когнитивной лингвистики и лингвокультурологии, феномен перекрытия, связанный с одновременным выполнением нескольких семантических и прагматических функций языковых единиц, формируется как отдельное научное направление. В данной статье феномен перекрытия значений и функций речи в английском и узбекском языках анализируется теоретически и методологически на основе современных лингвистических парадигм. В исследовании использованы сравнительно-типологические, описательные, дискурсивные, прагматические и лингвокогнитивные методы анализа. В результате были систематизированы семантические, прагматические и коммуникативные свойства феномена перекрытия, а также разработана концептуальная модель, отражающая интегративную связь между смыслом дискурса и коммуникативными функциями. Результаты исследования служат теоретической основой для изучения феномена перекрытия в сравнительных исследованиях английского и узбекского языков, дискурсном анализе, переводоведении и современной прикладной лингвистике.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda ma'no til birligining lug'aviy yoki grammatik tarkibida oldindan belgilangan, o'zgaras hodisa sifatida emas, balki so'zlovchining kommunikativ niyati, nutq vaziyati, diskurs ishtirokchilarining o'zaro munosabati va kontekstual inferensiya ta'sirida shakllanadigan dinamik mazmun sifatida talqin qilinadi. Nutqiy aktlar nazariyasining shakllanishi til vositasida faqat axborot ifodalanmasligi, balki muayyan ijtimoiy va kommunikativ harakat ham bajarilishini ko'rsatdi [1; 2]. Mazkur nazariy qarash pragmatik ma'noni so'zlovchi niyati, illokutiv kuch va tinglovchida yuzaga keladigan perlokutiv ta'sir o'rtasidagi munosabat asosida izohlash imkonini berdi. Grays tomonidan ishlab chiqilgan implikatura nazariyasi esa nutqiy mazmunning

bevosita ifodalangan semantik ma'no bilan cheklanmasligini, uning muayyan qismi muloqot tamoyillari va kontekstual xulosalar yordamida tiklanishini asoslab berdi [3].

Nutqiy birliklarning funksional tabiati masalasi sistem-funksional tilshunoslikda yanada kengroq talqin qilinib, lisoniy vositalarning ideatsional, interpersonal va matniy vazifalarni birgalikda amalga oshirishi ta'kidlandi [4]. Bunday yondashuvga ko'ra, konkret nutqiy birlik borliq haqidagi axborotni ifodalash bilan bir paytda so'zlovchining munosabatini bildirishi, muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi aloqani tartibga solishi va matn qismlarini o'zaro bog'lashi mumkin. Demak, nutqiy birlikning semantik mazmuni va kommunikativ vazifasi o'rtasida bir funksiyaga bir ma'no tarzidagi qat'iy muvofiqlik mavjud emas. Aksincha, real diskursda bir lisoniy shakl doirasida bir nechta ma'no va funksional qatlamlarning faollashuvi kuzatiladi.

Maqolada overlap hodisasi termini muayyan nutqiy birlik yoki konstruksiya tarkibida ikki yoxud undan ortiq semantik, pragmatik, interpersonal, baholovchi, emotsional-ekspressiv yoki matnni tashkil etuvchi funksiyalarning bir kommunikativ vaziyatning o'zida kesishib, yagona nutqiy ta'sirni yuzaga keltirishini ifodalash uchun qo'llanadi. Overlap oddiy ko'pma'nolilik bilan aynanlashtirilmaydi. Ko'pma'nolilik lisoniy birlikning tizimdagi o'zaro bog'langan ma'nolari majmuini anglatadi, overlap ushbu ma'no va funksiyalardan bir nechtasining konkret diskurs sharoitida birgalikda faollashuvini bildiradi. Shuningdek, mazkur hodisa funksiyalarning mexanik yig'indisi emas, balki kontekst, kommunikativ niyat va diskurs tuzilishi ta'sirida yuzaga keladigan integrativ pragmasemantik munosabatdir.

Diskurs markerlariga bag'ishlangan tadqiqotlar lisoniy birliklarning funksional ustma-ustligini empirik jihatdan asoslash uchun muhim nazariy manba vazifasini bajaradi. B. Freyzer diskurs markerlarining asosiy ma'nosi konseptual mazmundan ko'ra protseduraviy xususiyatga ega ekanini hamda ularning konkret talqini lisoniy va konseptual kontekst orqali shakllanishini ko'rsatadi [5]. G. Redeker diskurs yaxlitligini tushuntirishda propozitsional mazmun bilan so'zlovchining munosabati va kommunikativ niyatini bir-biridan ajratib tahlil qilish yetarli emasligini qayd etib, ideatsional va pragmatik aloqalarning o'zaro ta'sirini asoslaydi [6]. S. Pons Bordería esa konseptual va protseduraviy xususiyatlar bir nutqiy birlik tarkibida birgalikda namoyon bo'lishi mumkinligini dalillab, polifunksional birliklarni faqat monosemantik yondashuv asosida izohlashning cheklanganligini ko'rsatadi [7].

Diskurs birliklarining polifunksionalligi ayrim birliklarning turli kontekstlarda turlicha vazifa bajarishidagina iborat emas. Muayyan birlik bir qo'llanishning o'zida ham bir nechta kommunikativ vazifani amalga oshirishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi okay operatorining ayrim nutq vaziyatlarida muloqotni boshqarish, hamjihatlikni ifodalash va qarama-qarshi pozitsiyani namoyon qilish vazifalarini bajarishi aniqlangan [8]. Inglizcha so markerining ideatsional, interpersonal va matniy munosabatlarni ifodalovchi o'nta funksional ko'rinishi korpus

tahlili orqali ajratilgan [9]. Well markeriga oid tadqiqotda esa uning modal, matniy va interaktiv funksiyalari diskurs birliklariga nisbatan egallagan pozitsiyasi bilan bog'liq holda tizimlashtirilgan [10]. Ushbu kuzatishlar nutqiy birlikning funksional imkoniyati alohida, barqaror vazifalar ro'yxati sifatida emas, balki kontekstual omillar bilan boshqariladigan ko'p qatlamli tizim sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Nutqiy ma'no va funksiyalar overlapini tadqiq etishda "funksional ko'plik", "polifunksionallik" va "bir vaqtda amalga oshiriladigan funksiyalar" tushunchalarini farqlash metodologik ahamiyatga ega. Funksional ko'plik birlikning turli vaziyatlarda turli vazifalarni bajarish imkoniyatini anglatga, bir vaqtda amalga oshiriladigan funksiyalar konkret nutqiy aktda bir nechta kommunikativ vazifaning parallel faollashuvini bildiradi. Overlap hodisasi aynan ikkinchi holatni ham qamrab oladi. Zamonaviy nutqiy aktlar tadqiqotida bir ifodaning bir necha kommunikativ vazifani bajarishi, nutqiy akti aniqlashda prosodiya, ketma-ketlik, vaziyat va inferensial bilimlarning o'zaro ta'siri alohida muammo sifatida ko'rsatiladi [11]. Epistemik pozitsiya markerlari bo'yicha o'tkazilgan korpus tadqiqotida I think va I guess birliklarining epistemik baholash, fikrni yumshatish, shaxsiy nuqtayi nazarni ifodalash, diskursni tashkil etish va real vaqt rejimida qaror bildirish vazifalarini bajarishi aniqlangan [12]. Bu natijalar ma'no va funksional yuklamalar o'rtasidagi chegaralar kontekstda nisbiylashishini tasdiqlaydi.

Ingliz va o'zbek tillarida overlap hodisasining qiyosiy tadqiqi faqat umumiy pragmatik funksiyalarni sanab o'tish bilan cheklanmasligi lozim. Ingliz tilining nisbatan analitik, o'zbek tilining esa agglutinatativ qurilishi nutqiy ma'no va funksiyalarning lisoniy ifodalanish vositalariga ta'sir qiladi. Ingliz tilida so'z tartibi, yordamchi fe'llar, modal birliklar, diskurs markerlari va intonatsiya muhim o'rin tutsa, o'zbek tilida affiksial morfemalar, yuklamalar, modal so'zlar, fe'l shakllari, takroriy konstruksiyalar, murojaat birliklari hamda prosodik vositalar funksional qatlamlarning kesishuviga xizmat qilishi mumkin. Biroq tipologik farqlar overlap hodisasining faqat shakliy namoyon bo'lishiga daxldor bo'lib, uning yuzaga kelishida kommunikativ niyat, kontekstual inferensiya va ijtimoiy munosabatlar har ikkala tilda ham asosiy omillardan hisoblanadi.

Mazkur masala, ayniqsa, lingvomadaniy nuqtayi nazardan alohida ahamiyatga ega. Nutqiy birlikning pragmatik vazifasi faqat grammatik shakl yoki lug'aviy ma'no bilan belgilanmaydi; uning talqinida muloqot odoblari, ijtimoiy masofa, maqom, milliy kommunikativ me'yorlar va madaniy stereotiplar ham ishtirok etadi. Shu sababli ingliz va o'zbek tillarida shaklan o'xshash nutqiy birliklar aynan bir xil funksional yuklamaga ega bo'lmasligi, aksincha, formal jihatdan farqlanuvchi birliklar muayyan vaziyatda pragmatik ekvivalentlik hosil qilishi mumkin. Madaniyatlararo pragmatika doirasidagi tadqiqotlar nutqiy ma'nolar va muloqot me'yorlarining milliy-madaniy jihatdan shartlanganligini ko'rsatadi [13]. Zamonaviy mediadiskurs tadqiqotlarida

ham bir xil inglizcha diskurs markerining funksional taqsimoti kommunikativ an'ana, institutsional rol va madaniy muloqot strategiyasiga ko'ra farqlanishi aniqlangan [14].

Mavjud tadqiqotlarda nutqiy aktlarning ko'p funksiyaliligi, diskurs markerlarining polifunksionalligi, kontekstual ma'no, implikatura, interpersonal munosabat va matniy vazifalar alohida nazariy yo'nalishlar doirasida keng yoritilgan. Shunga qaramay, nutqiy ma'no–funksiya–kontekst munosabatini ingliz va o'zbek tillari materialida yagona integrativ model asosida izohlash, bir nutqiy birlik tarkibida parallel faollashadigan funksiyalarni aniqlash mezonlarini belgilash hamda ularning izomorfik va allomorfik xususiyatlarini tizimlashtirish masalasi maxsus tadqiqotni talab qiladi. Mavjud ilmiy bo'shliq overlap hodisasini polisemiya, pragmatik variativlikdan, sintaktik omonimiyadan va oddiy funksional ko'plikdan farqlovchi aniq mezonlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganida ham namoyon bo'ladi.

Maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va funksiyalar overlap hodisasining nazariy-metodologik asoslarini tizimlashtirish, uning kategorial chegaralarini belgilash hamda qiyosiy tahlil uchun integrativ mezonlar majmuini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun: a) nutqiy ma'no va kommunikativ funksiya tushunchalarining pragmatik hamda funksional talqinlari umumlashtiriladi; b) overlap hodisasi polifunksionallik, polisemiya va kontekstual variativlikka munosabati asosida chegaralanadi; d) ingliz va o'zbek nutqida semantik va funksional qatlamlarning birgalikda faollashuviga ta'sir qiluvchi lisoniy hamda nolisoniy omillar aniqlanadi; e) overlap holatlarini ajratish va qiyoslashga xizmat qiluvchi nazariy model taklif etiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi nutqiy birlikka xos ma'no va funksiyalar munosabatini alohida semantik yoki pragmatik ko'rsatkichlar yig'indisi sifatida emas, balki semantik mazmun, illokutiv niyat, interpersonal munosabat, emotsional-baholovchi yuklama, diskursiv vazifa va madaniy kontekstning o'zaro integratsiyasi asosida yuzaga keladigan ko'p sathli hodisa sifatida talqin qilish bilan belgilanadi. Bunday yondashuv overlapning yuzaga kelish shartlarini, funksional tarkibini va kommunikativ natijasini bir tizimda tavsiflash, shuningdek, uning ingliz va o'zbek tillaridagi universal hamda milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

2. Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari

Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasini tadqiq etish an'anaviy semantik yoki pragmatik yondashuv doirasida to'liq izohlanmaydi. Chunki overlap hodisasi alohida lisoniy birlikning ma'nosini emas, balki uning real kommunikativ vaziyatda bir vaqtning o'zida bir necha semantik va pragmatik funksiyalarni amalga oshirish mexanizmini tavsiflaydi. Shu sababli mazkur tadqiqot ko'p komponentli metodologik model asosida olib borildi. Mazkur model funksional tilshunoslik, pragmalingsvistika, diskurs tahlili, kognitiv tilshunoslik hamda qiyosiy-tipologik tahlil tamoyillarining o'zaro integratsiyasiga tayanadi [1–14].

Tadqiqotning birinchi metodologik tayanchi sistem-funksional tilshunoslik hisoblanadi. M.A.K. Halliday til birliklarini grammatik shakllar majmui emas, balki ijtimoiy kommunikatsiyani ta'minlovchi funksional tizim sifatida izohlaydi [4]. Mazkur nazariyaga ko'ra, har bir nutqiy birlik ideatsional, interpersonal va matniy metafunksiyalarni bir vaqtning o'zida amalga oshiradi. Aynan ushbu metafunksiyalar overlap hodisasining dastlabki nazariy asosini tashkil etadi. Biroq Halliday modeli funksiyalarning mavjudligini mukammal tavsiflasa-da, ularning real diskursdagi o'zaro kesishuv mexanizmini batafsil izohlamaydi. Shuning uchun overlap hodisasini tahlil qilishda mazkur model metodologik tayanch sifatida qabul qilinib, pragmatik hamda kognitiv yondashuvlar bilan to'ldirildi.

Ikkinchi metodologik yo'nalish nutq aktlari nazariyasiga asoslanadi. Austin va Searle nutqni faqat axborot uzatish vositasi sifatida emas, balki muayyan kommunikativ harakat sifatida talqin qilganlar [1; 2]. Mazkur yondashuv overlap hodisasini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bitta nutqiy birlikning lokutiv mazmuni, illokutiv maqsadi va perlokutiv natijasi har doim ham o'zaro mos kelmaydi. Aynan shu nomuvofiqlik yoki ko'p qatlamlilik natijasida semantik va kommunikativ funksiyalar kesishuvi yuzaga keladi. Demak, overlap hodisasi nutq aktining ichki tuzilmasida yuzaga keladigan ko'p funksiyali pragmatik munosabat sifatida ham qaraladi.

Uchinchi metodologik asos H.P. Graysning implikatura nazariyasi bilan bog'liq [3]. Implikatura nazariyasi ma'noning muhim qismi lisoniy shaklda emas, balki kommunikativ vaziyat va umumiy bilimlar asosida hosil bo'lishini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqotda overlap hodisasining yuzaga kelishida aynan kontekstual inferensiya asosiy mexanizmlardan biri sifatida qabul qilindi. Zero, bir xil lisoniy shakl turli kommunikativ vaziyatlarda turlicha funksional yuklama kasb etadi. Natijada nutqiy ma'no va kommunikativ funksiya o'rtasidagi munosabat dinamik tus oladi.

Tadqiqot metodologiyasining navbatdagi tarkibiy qismi diskurs tahlili hisoblanadi. Zamonaviy diskurs nazariyasida lisoniy birliklar izolyatsiyalangan shaklda emas, balki butun kommunikativ makon tarkibida tahlil qilinadi [5–10]. Fraser, Redeker hamda Pons Bordería diskurs markerlarining polifunksionalligini izohlar ekan, ularning konseptual, protseduraviy, matniy va interpersonal vazifalari ko'pincha bir nutqiy vaziyatning o'zida uyg'unlashishini ta'kidlaydilar [5–10]. Mazkur qarash overlap hodisasini faqat semantik emas, balki diskursiv kategoriya sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Kognitiv tilshunoslik mazkur tadqiqotning yana bir metodologik tayanchi hisoblanadi. Kognitiv yondashuvga ko'ra, ma'no til tizimida tayyor holda mavjud emas, balki insonning konseptual bilimlari va tajribasi asosida shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan overlap hodisasi bir necha konseptual maydonlarning kommunikativ vaziyat ta'sirida parallel faollashuvi natijasi sifatida talqin qilinadi. Demak, overlap semantik birliklarning oddiy yig'indisi emas, balki konseptual integratsiyaning kommunikativ natijasidir.

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarining tipologik xususiyatlari ham metodologik omil sifatida hisobga olindi. Analitik tuzilishga ega ingliz tilida overlap hodisasi ko'proq yordamchi fe'llar, modal birliklar, diskurs markerlari va so'z tartibi orqali ifodalansa, agglutinatив tuzilishdagi o'zbek tilida affikslar, modal yuklamalar, fe'l kategoriyalari, murojaat shakllari va intonatsion vositalar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramay, ikkala tilda ham overlapning yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi asosiy omillar kommunikativ niyat, diskurs konteksti va adresatning interpretatsion faoliyati bilan belgilanadi. Shu bois tipologik farqlar overlapning mohiyatini emas, balki uning lisoniy realizatsiyasini tavsiflaydi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan nazariy yondashuvlarni umumlashtirish asosida tadqiqotning integrativ metodologik modeli ishlab chiqildi. Mazkur modelga ko'ra, overlap hodisasi besh o'zaro bog'liq komponentning — semantik mazmun, kommunikativ funksiya, pragmatik niyat, diskurs konteksti va lingvomadaniy omilning dinamik integratsiyasi natijasida yuzaga keladi. Ushbu komponentlardan birortasini alohida tahlil qilish overlap hodisasining to'liq mohiyatini ochib bera olmaydi. Faqat ularning o'zaro ta'siri va funksional bog'liqligi tadqiqot obyekti haqiqiy tabiatini yoritishga imkon beradi.

Taklif etilayotgan metodologik modelning ilmiy yangiligi overlap hodisasini polisemiya, polifunksionallik yoki pragmatik variativlikning xususiy ko'rinishi sifatida emas, balki mustaqil pragmasemantik kategoriya sifatida talqin qilishidadir. Mazkur yondashuv ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yagona metodologik tizim asosida qiyosiy tadqiq etish imkonini beradi hamda overlap hodisasining universal va milliy xususiyatlarini aniqlash uchun nazariy asos yaratadi.

Natijalar. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy, publitsistik hamda og'zaki diskurs materiallari qiyosiy-pragmatik jihatdan tahlil qilinishi natijasida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi har ikkala tilda ham kommunikativ faoliyatning universal qonuniyatlaridan biri ekanligi aniqlandi. Diskurs birliklarining bir vaqtning o'zida bir necha semantik va pragmatik vazifalarni bajarishi sistem-funksional tilshunoslik, pragmalingvistika hamda diskurs tahlili doirasidagi tadqiqotlarda ham qayd etilgan [4; 5; 6; 7; 10]. Biroq ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida overlap hodisasining integrativ modeli ishlab chiqilmagan. Mazkur tadqiqotda ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirish maqsadida Integrativ Overlap Modeli (OIMM) taklif etildi (muallif ishlanmasi).

Tahlillar overlap hodisasining yuzaga kelishida semantik mazmun, pragmatik niyat, diskurs konteksti, lingvomadaniy omillar va kommunikativ funksiyalar o'zaro integratsiyalashishini ko'rsatdi. Nutqiy ma'no faqat lisoniy birlikning ichki semantik tuzilishi bilan emas, balki kommunikativ vaziyat va adresatning inferensial faoliyati orqali ham shakllanishi pragmatik

tadqiqotlarda asoslangan [1; 2; 3; 11]. Tadqiqot natijalari ushbu omillarning sinxron faollashuvi overlap hodisasining asosiy sharti ekanligini ko'rsatdi.

Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilida overlap hodisasi ko'proq diskurs markerlari, modal birliklar, yordamchi fe'llar va sintaktik vositalar orqali yuzaga chiqishi, o'zbek tilida esa affikslar, modal yuklamalar, murojaat shakllari, fe'l kategoriyalari hamda milliy nutq odobi formulalari ustuvor rol o'ynashi aniqlandi. Shu bilan birga, har ikkala tilda ham overlapning yuzaga kelishida kontekst va kommunikativ maqsad hal qiluvchi omil ekanligi tasdiqlandi [4; 5; 7; 12; 13].

Tahlillar natijasida overlap hodisasining quyidagi funksional turlari ajratildi: informativ overlap, direktiv overlap, ekspressiv overlap, evaluativ overlap, fatik overlap hamda regulativ overlap. Mazkur tasnif mavjud pragmatik va funksional tasniflardan farqli ravishda semantik va kommunikativ funksiyalarning sinxron integratsiyasiga asoslanadi hamda overlap hodisasining ichki strukturaviy xususiyatlarini tavsiflash imkonini beradi (muallif ishlanmasi).

Tadqiqot davomida overlap hodisasining bosqichma-bosqich shakllanish modeli ham ishlab chiqildi. Unga ko'ra, birinchi bosqichda lisoniy birlikning denotativ va konnotativ ma'nolari faollashadi; ikkinchi bosqichda so'zlovchining pragmatik niyati ushbu semantik qatlam bilan uyg'unlashadi; uchinchi bosqichda diskurs konteksti va lingvomadaniy omillar funksional yo'nalishni belgilaydi; yakuniy bosqichda esa adresatning inferensial interpretatsiyasi natijasida bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ funksiyalar ro'yobga chiqadi. Ushbu mexanizm pragmatik interpretatsiya va inferensiya nazariyalarining asosiy tamoyillari bilan uyg'unlashadi [2; 3; 11; 12].

Qiyosiy kuzatishlar overlap hodisasining polisemiya, omonimiya va oddiy polifunksionallik bilan aynan bir hodisa emasligini ko'rsatdi. Polisemiya til tizimida mavjud ko'p ma'nolilikni ifodalasa, overlap real diskursda semantik va pragmatik qatlamlarning bir vaqtning o'zida faollashuvini ifodalaydi. Shuningdek, polifunksionallik funksiyalarning mavjudligini bildirsa, overlap ularning kommunikativ vaziyatda o'zaro integratsiyalashgan holda namoyon bo'lish mexanizmini tavsiflaydi [4; 5; 7; 10].

Olingan natijalar asosida Integrativ Overlap Modeli (OIMM) ishlab chiqildi. Mazkur model overlap hodisasining semantik, pragmatik, diskursiv va lingvomadaniy komponentlarini yagona nazariy tizimda birlashtiradi hamda ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tavsiflash uchun metodologik asos vazifasini bajaradi. Taklif etilgan model keyingi qiyosiy, pragmatik va kompyuter lingvistikasi tadqiqotlarida overlap hodisasini tahlil qilish uchun universal metodologik platforma sifatida qo'llanishi mumkin.

Muhokama. Tadqiqot natijalari nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi til birliklarining ko'p funksiyali tabiatini izohlashda mavjud nazariy yondashuvlarni to'ldirishini

ko'rsatdi. Hallidayning sistem-funksional nazariyasida tilning ideatsional, interpersonal va matniy metafunksiyalari o'zaro bog'liq holda faoliyat ko'rsatishi ta'kidlangan bo'lsa-da [4], mazkur tadqiqot ushbu metafunksiyalar real kommunikativ vaziyatda semantik va pragmatik qatlamlar bilan integratsiyalashib, overlap hodisasini yuzaga keltirishini ko'rsatdi. Shunday qilib, overlap metafunksiyalarning oddiy yig'indisi emas, balki ularning kontekst ta'sirida yuzaga keladigan pragmasemantik integratsiyasi sifatida talqin qilinadi.

J. Austin va J.H. Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasi har bir nutqiy birlikning lokutiv, illokutiv va perlokutiv jihatlarini farqlaydi [1; 2]. Tadqiqot natijalari ushbu modelni rivojlantirib, bitta nutqiy akt tarkibida bir nechta kommunikativ funksiyaning parallel ravishda faollashishi mumkinligini ko'rsatdi. Bu esa overlap hodisasini nutq aktlarining dinamik xususiyati sifatida baholash imkonini beradi. Mazkur yondashuv H.P. Graysning implikatura nazariyasidagi inferensial talqin tamoyillari bilan ham uyg'unlashadi [3].

Diskurs markerlariga oid tadqiqotlarda Fraser, Redeker hamda Pons Bordería ayrim birliklarning bir vaqtning o'zida matniy, protseduraviy va interpersonal vazifalarni bajarishini qayd etganlar [5; 6; 7]. Bizning tadqiqotimiz ushbu qarashlarni ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida kengaytirib, overlap hodisasi nafaqat diskurs markerlariga, balki modal birliklar, murojaat shakllari, baholovchi vositalar, intonatsion konstruksiyalar va grammatik vositalarga ham xos ekanligini ko'rsatdi. Demak, overlap alohida lisoniy birlikning emas, balki butun kommunikativ tizimning funksional xususiyatidir.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, overlap hodisasining shakllanishida lingvomadaniy omillar muhim rol o'ynaydi. Wierzbicka madaniyatlararo pragmatik tadqiqotlarida nutqiy ma'no va kommunikativ me'yorlarning milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liqligini asoslagan [13]. Mazkur tadqiqot natijalari ham ushbu fikrni tasdiqlaydi. Ingliz tilida overlap ko'proq individual kommunikativ strategiyalar orqali yuzaga chiqsa, o'zbek tilida hurmat, odob, ijtimoiy maqom va milliy muloqot me'yorlari uning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu esa overlap hodisasining universal va milliy komponentlari mavjudligini ko'rsatadi.

So'nggi yillardagi pragmatika va diskurs tahliliga oid tadqiqotlar ham nutqiy birliklarning polifunksionalligini tasdiqlaydi [10; 12; 14]. Biroq mazkur ishlarda polifunksionallik asosan alohida diskurs markerlari yoki pragmatik birliklar misolida o'rganilgan. Ushbu maqolada esa overlap hodisasi semantik mazmun, pragmatik niyat, diskurs konteksti, lingvomadaniy omillar va kommunikativ funksiyalarning yagona integrativ modeli asosida izohlandi. Shu jihatdan taklif etilgan Integrativ Overlap Modeli (OIMM) mavjud nazariy qarashlarni umumlashtiruvchi va ularni yangi metodologik bosqichga olib chiquvchi konseptual model sifatida baholanishi mumkin.

Muhokama natijalari overlap hodisasini faqat pragmatika yoki semantika doirasida emas, balki amaliy va kompyuter lingvistikasi nuqtayi nazaridan ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, generativ sun'iy intellekt tizimlari, avtomatik diskurs tahlili, mashina tarjimai va tabiiy tilni qayta ishlash jarayonlarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalarning sinxron integratsiyasini hisobga olish sun'iy intellektning pragmatik aniqligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Shu sababli overlap hodisasi kelgusida lingvistik modellashtirish, korpus lingvistikasi va sun'iy intellekt tadqiqotlarining istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalar overlap hodisasi ingliz va o'zbek tillarida kommunikativ faoliyatning ko'p sathli pragmasemantik mexanizmi bo'lib, u semantik mazmun, pragmatik niyat, diskurs konteksti, lingvomadaniy omillar va kommunikativ funksiyalarning o'zaro integratsiyasi natijasida shakllanadi.

Overlap hodisasi polisemiya, omonimiya va oddiy polifunksionallik bilan aynan bir hodisa emas. Polisemiya til tizimida mavjud ko'p ma'nolilikni ifodalasa, overlap real kommunikativ vaziyatda bir nechta ma'no va kommunikativ funksiyaning sinxron faollashuvini ifodalaydigan mustaqil pragmasemantik kategoriya hisoblanadi [1–7].

Qiyosiy tahlillar ingliz tilida overlap hodisasi asosan diskurs markerlari, modal birliklar, yordamchi fe'llar va sintaktik vositalar orqali, o'zbek tilida esa affiksial morfemalar, modal yuklamalar, murojaat shakllari, fe'l kategoriyalari va milliy nutq odobi formulalari orqali namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Biroq har ikkala tilda ham uning yuzaga kelishida kommunikativ niyat va diskurs konteksti hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi [4; 5; 7; 10; 13].

Tadqiqot davomida overlap hodisasining informativ, direktiv, ekspressiv, evaluativ, fatik va regulativ turlari ajratildi hamda ularning shakllanish mexanizmlari tavsiflandi. Ushbu tasnif mavjud funksional tasniflarni kengaytirib, overlap hodisasining ichki strukturaviy xususiyatlarini tizimli ravishda izohlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan Integrativ Overlap Modeli (OIMM) overlap hodisasining semantik, pragmatik, diskursiv va lingvomadaniy komponentlarini yagona nazariy tizimda birlashtirdi. Mazkur model overlap hodisasini qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika va diskurs tahlili doirasida tadqiq etish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Taklif etilgan metodologik yondashuv amaliy va kompyuter lingvistikasi uchun ham muhim nazariy ahamiyatga ega. Xususan, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), avtomatik diskurs tahlili, mashina tarjimai hamda generativ sun'iy intellekt tizimlarida nutqiy ma'no va kommunikativ funksiyalarning overlap hodisasini hisobga olish modelning pragmatik aniqligini oshirish imkonini beradi [5; 10; 12; 14].

Tadqiqot natijalari overlap hodisasining universal va milliy xususiyatlarini aniqlash bilan bir qatorda, ingliz va o'zbek tillarida nutqiy ma'no hamda kommunikativ funksiyalar o'rtasidagi munosabatni yangi nazariy nuqtayi nazardan izohlash imkonini berdi. Bu esa pragmatika, diskurs tahlili va lingvokognitiv tadqiqotlarning keyingi rivojlanishi uchun yangi ilmiy yo'nalishlarni belgilaydi.

Mazkur maqolada taklif etilgan nazariy-metodologik yondashuv va Integrativ Overlap Modeli kelgusida boshqa tillar materiallari asosida qiyosiy tadqiqotlar o'tkazish, korpus lingvistikasi ma'lumotlarini tahlil qilish hamda sun'iy intellekt tizimlarida kommunikativ strategiyalarni modellashtirish uchun konseptual asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 168 p.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
3. Grice H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Eds. P. Cole, J. L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
4. Halliday M. A. K., Matthiessen C. M. I. M. An Introduction to Functional Grammar. 3rd ed. – London: Arnold, 2004. – 689 p.
5. Fraser B. What Are Discourse Markers? // Journal of Pragmatics. – 1999. – Vol. 31, No. 7. – P. 931–952.
6. Redeker G. Ideational and Pragmatic Markers of Discourse Structure // Journal of Pragmatics. – 1990. – Vol. 14, No. 3. – P. 367–381.
7. Pons Bordería S. Do Discourse Markers Exist? On the Treatment of Discourse Markers in Relevance Theory // Journal of Pragmatics. – 2008. – Vol. 40, No. 8. – P. 1411–1434.
8. Gaines P. The Multifunctionality of Discourse Operator Okay: Evidence from a Police Interview // Journal of Pragmatics. – 2011. – Vol. 43, No. 14. – P. 3291–3315.
9. Buysse L. So as a Multifunctional Discourse Marker in Native and Learner Speech // Journal of Pragmatics. – 2012. – Vol. 44, No. 13. – P. 1764–1782.
10. Pons Bordería S., Fischer K. Using Discourse Segmentation to Account for the Polyfunctionality of Discourse Markers: The Case of Well // Journal of Pragmatics. – 2021. – Vol. 173. – P. 101–118.
11. Levinson S. C. Speech Acts // The Oxford Handbook of Pragmatics / Ed. Y. Huang. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – P. 199–216.
12. Multifunctionality of Epistemic Stance Markers: Variation across Disciplines and Speaker Roles in Classroom Discourse // Contrastive Pragmatics. – 2023. – Vol. 4, No. 2. – P. 213–242.

13. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.
14. Fu Y., Lam P. W. Y. From Contrast to Communicational Practice: The Discourse Marker “But” in Chinese and British Media Interviews // Journal of Pragmatics. – 2026. – Vol. 254. – P. 81–90.
15. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987. – 632 p.